

पर्यावरण संवर्धन :

जनजागृतीकडून लोकसहभागाकडे

पर्यावरण हा जीवसृष्टीचा श्वास; मात्र पर्यावरणाच्या न्हासामुळे तो कोंडला जातोय; निसर्गचक्रही बदलतेय. शाश्वत विकास आणि पर्यावरण संवर्धन यांचा योग्य मेळ न घातल्याचा हा परिणाम आहे. या दृष्टचक्रातून बाहेर पडायचे तर पर्यावरण संवर्धनासाठी लोकसहभागाशिवाय पर्याय नाही. आजच्या वसुंधरादिनाच्या निमित्ताने -

डॉ. दिलीप बोरालकर

जीवसृष्टी विकसित झालेला पृथ्वी हा एकमेव ग्रह आहे. या जीवसृष्टीच्या शाश्वत सुरक्षेसाठी पर्यावरण आणि नैसर्गिक संसाधनांचे संवर्धन करणे आवश्यक आहे. पर्यावरण संवर्धन आणि विकास यांची सांगड घालताना लोकसंख्या विचारात घेणे आवश्यक ठरते. १८०० ते १९९० यादरम्यान जगाची लोकसंख्या पाचपटीने वाढली. २०२० पर्यंत ती ८०० कोटींवर जाईल, असा अंदाज आहे. वाढती लोकसंख्या, पर्यावरणाचा न्हास आणि त्याचे दुष्परिणाम याचा साकल्याने विचार करून पर्यावरण संवर्धनासाठी दीर्घकालीन कार्यक्रम राबवणे आवश्यक आहे.

देशात स्वातंत्र्यानंतर मोठ्या प्रमाणावर औद्योगिकीकरण झाले. शहरीकरण आणि वाढत्या लोकसंख्येमुळे पर्यावरणावरील ताण वाढला; मात्र सरकारने त्याकडे दुर्लक्ष केले. १९७४ नंतर पर्यावरण संरक्षणाबाबत कायदा अस्तित्वात आला. १९८६ मध्ये पर्यावरण संरक्षण अधिनियम लागू झाला. या कायद्यांव्यतिरिक्त भारताने आंतरराष्ट्रीय पातळीवर अनेक पर्यावरण संरक्षणविषयक सामंजस्य करारांवर स्वाक्षऱ्या केल्या आहेत; मात्र कायदांची अंमलबजावणी प्रभावीपणे होत नाही.

पर्यावरणाचा न्हास होण्याची प्रामुख्याने दोन कारणे आहेत. एक म्हणजे प्रदूषण नियंत्रणाबाबतच्या कायदांची निष्प्रभ अंमलबजावणी आणि पर्यावरण संरक्षणासाठी पायाभूत सुविधांचा अभाव. विकसनशील देशाकडून विकसित देशाकडे वाटचाल करण्याच्या नादात आपण शाश्वत विकासाची दृष्टीच हरवून बसलो आहोत. आपल्या विकासदृष्टीत शहरातील मोकळ्या जागाही विकासाच्या

आड येतात आणि तिवरांची जंगलेही नष्ट होतात. त्यातून पर्यावरणाचा न्हास किती होतो, हे लगेच लक्षात येत नाही; मात्र कालांतराने त्याचे दृश्य परिणाम दिसू लागतात. मुंबईसारख्या शहरात मोकळ्या जागाच उरलेल्या नाहीत. आरे कॉलनीतील हरितपट्टा हा मुंबईचा श्वास आहे. त्यामुळे त्याचे संरक्षण आणि संवर्धन करणे आवश्यक आहे.

शहरात घनकचरा व्यवस्थापन, सांडपाणी पुनर्प्रक्रिया प्रकल्प राबवण्यास प्राधान्य द्यायला हवे. मुंबई उच्च न्यायालयाने कल्याण-डोंविवली महापालिकेला घनकचरा व्यवस्थापनावरून नुकतेच फटकारले. मूलभूत सुविधा पुरवत नसाल तर नव्या बांधकामांना परवानगी न देण्याची न्यायालयाची सूचनाही योग्य आहे. मुळात पर्यावरणाकडे आपण गांभीर्याने न पाहिल्याचा हा परिणाम आहे. पर्यावरणाबाबत जनजागृती केली की आपले कर्तव्य संपत नाही, हे सरकारने लक्षात घ्यायला हवे आणि आपले स्वास्थ्य आपल्या हातात आहे, हे नागरिकांनी लक्षात घेणे गरजेचे आहे. नागरिकांनी घरातील सुका-ओला कचरा वेगवेगळा ठेवण्याची सवय केली तरी खूप फरक पडेल. त्यामुळे पर्यावरण संवर्धनात लोकांना सहभागी करून घेतल्याशिवाय गत्यंतर नाही.

नव्या सरकारने सुरू केलेली 'स्वच्छ भारत अभियान' ही चांगली संकल्पना आहे; मात्र हे आम्हान एकट्या सरकारला पेलवणार नाही. त्यासाठी लोकसहभाग महत्त्वाचा आहे. शहर व परिसरात कचरा व्यवस्थापन सक्तीचे करावे लागणार आहे. स्वच्छता अभियानातील स्वच्छता छायाचित्रपुरती मर्यादित राहणार नाहीत, याची दक्षता सरकारला आणि नागरिकांनाही घ्यावी लागेल. जीवनमानाचा दर्जा उंचावण्याचा सर्वांचाच प्रयत्न असतो; मात्र पर्यावरण संवर्धनातूनच जीवनमान उंचावता येईल, हे लक्षात घेतले पाहिजे.

तीर्थक्षेत्र, चौपाटी, कुंभमेळा आदी ठिकाणी प्रदूषण होणार नाही, याची काळजी सरकारला घ्यावी लागेल. ग्रामीण भागात मृदुसंधारण, वन्यजीव संरक्षणाकडे विशेष लक्ष द्यावे लागेल. पर्यावरण संवर्धनात संशोधन करण्यासाठी शैक्षणिक संस्थांना सहभागी करावे लागेल.

राज्यातील प्रदूषण नियंत्रण मंडळांकडेही विशेष लक्ष देण्याची गरज आहे. मंडळाच्या कामगिरीचा दरवर्षी आढावा घ्यायला हवा. विकास, औद्योगिकीकरण आणि वाहतुकीबाबत मंडळाने केलेल्या शिफारशांचा राज्याच्या धोरणांत समावेश करायला हवा.

(लेखक राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळाचे माजी सदस्य सचिव आहेत.)